

FEMEI ȘI CORESPONDENȚĂ CIFRATĂ
ÎN SECOLUL AL XVI-LEA: INTRODUCERE ÎN ANALIZA
MESAJULUI CRIPTAT RENASCENTIST*

OANA-ANDREIA SÂMBRIAN**

Abstract: Our article focuses on the analysis of coded messages and correspondence that started to appear during the Renaissance, a time when keeping political secrets had become a necessity. Our aim is to draw the background of a subsequent research in the field of coded correspondence, putting into perspective the difficulties of the identification of coded letters, due to a deficient organisation of most archives, especially when it comes to female coded correspondence.

Keywords: Renaissance, coded message, women, House of Hapsburg, information.

La sfârșitul lunii noiembrie 2022, mass-media din întreaga lume informa despre descifrarea de către colegii de la Universitatea din Nancy a unei scrisori din 1547, al cărei conținut rămăsese până atunci necunoscut. Era vorba despre o misivă semnată de împăratul Carol Quintul către ambasadorul său la Paris, Jean de Saint-Mauris, unde monarhul își exprima temerea că ar fi putut cădea victimă unui atentat organizat de mercenari italieni. Anul 2022 a constituit o relansare în atenția comunității publice și științifice a importanței mesajului secret, întrucât în vara aceluiași an o echipă mixtă de cercetători, din care face parte și subsemnata, alături de colegi de la Universitățile din Valencia, Sevilla, Roma și Biblioteca Apostolică Vaticană, a câștigat un grant finanțat de Ministerul Științei și Inovării din Spania și FEDER-Uniunea Europeană cu tema *Codurile lingvistice secrete ale femeilor Casei de Habsburg (1500–1567)*. Prin intermediul acestui proiect intenționăm să recuperăm informațiile transmise de către femeile cu putere din secolul al XVI-lea (regine, prințese, guvernatoare) către ambasadori și monarhi, precum și să le redăm acestor femei importanța pe care au avut-o în epoca în care au trăit, așa cum rezultă din schimburile de corespondență cu personaje importante ale politicii europene.

* Acest articol face parte din grantul de cercetare *Codurile lingvistice secrete ale femeilor Casei de Habsburg (1500–1567)*, PID2021–126189NB–I00, coordonat de prof. univ. dr. Júlia Benavent și María José Bertoméu (Universitatea din Valencia), finanțat de Ministerul Științei și Inovării/AEI din Spania și FEDER, Uniunea Europeană.

** Cercetător științific III dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, e-mail: oana.sambrian@gmail.com.

Proiectul presupune un studiu amănunțit al arhivelor, având în vedere că, de multe ori, misivele expediate de către femei nu sunt reproduse corespunzător în cataloage, omițându-se informații importante, ca de exemplu, faptul că mesajul fusese cifrat (astfel de cazuri identificăm la Charles Weiss, *Papiers d'État du cardinal de Granvelle* (1841–1852), publicate în nouă volume, care reproduc fondurile Bibliotecii Municipale din Besançon).

Textul cifrat este inexorabil legat de secret, considerat unul dintre pilonii politicii moderne. La 19 octombrie 1646, ambasadorul venețian la Paris și viitor doge, Alvise Contarini, redacta o scrisoare către Consiglio dei Dieci (unul dintre principalele organe de guvernare ale Republicii venețiene între secolele XIV–XVIII) în care se plângea de lipsa de respect pe care membrii Senatului o manifestau față de secret, fie din motive de corupție, fie pentru că nu se puteau abține. Drept urmare, toată curtea de la Paris cunoștea conținutul rapoartelor sale. Potrivit ambasadorului, problema era extrem de gravă, întrucât „secretul lucrurilor importante trebuie să fie sufletul guvernului”¹. Aceeași importanță era dată secretului și de către Giovanni Botero în tratatul său *Della ragion di stato* (1589), unde autorul susținea că acesta constituie „partea cea mai necesară pentru cei care se ocupă de chestiuni importante, de pace sau de război”². Prin urmare, „pentru a păstra lucrurile secrete, ele nu ar trebui să fie comunicate nimănui”, întrucât cu cât mai mulți oameni cunoșteau secretul, cu atât acesta era mai în pericol de a fi divulgat³.

Corespondența cifrată a fost esențială pentru comunicarea diplomatică în secolul al XVI-lea. Într-o lume marcată de invenția lui Gutenberg din a doua jumătate a secolului precedent, difuzarea știrilor devenise o prioritate (treptat, ia naștere piața informației), și se putea face în două moduri. Pe de o parte, a existat transmiterea scrisă, oficială, fie sub formă de scrisoare, fie sub formă de proto-ziare cunoscute sub denumirea de *relaciones de sucesos* în Spania sau *avvisi* în Italia; pe de altă parte, a existat un mod popular, oral, de a da glas evenimentelor, care a luat forma zvonului. Situația politică dintre principalele regate europene era foarte complexă în secolul al XVI-lea, numărul și rolul spionilor se intensificase și, prin urmare, comunicarea devenise și ea foarte diversă. În același timp, diferențierea informației false de adevăr devenise o sarcină esențială, dar și anevoioasă din cauza tertipurilor utilizate pentru a ascunde conținutul mesajului⁴.

Ambasadele au jucat un rol esențial în receptarea și difuzarea știrilor, dar și în criptarea mesajului, în timp ce ambasadorii depindeau de numeroși indivizi pentru a obține informații și acces la cele mai intime cercuri ale puterii. Calitatea muncii lor în fruntea unei ambasade se măsura în funcție de capacitatea ambasadorului de a stabili relații informale cu persoane deținătoare de informații relevante. Încă nu

¹ Arhivele de Stat Venețiene, CX, parti secrete, f. 43, parte del 15 novembre 1649 e allegati.

² Giovanni Botero, *Della ragion di Stato*, In Venetia appresso I. Gioliti, 1589, p. 67.

³ *Ibidem*, p. 68.

⁴ Júlia Benavent, *El uso del lenguaje cifrado en el siglo XVI*, în Vicente González Martín, José Manuel Azcona Pastor (coord.), *Italia y España: una historia convergente*, Madrid, Sílex, 2022, p. 7.

avem suficiente date despre numărul persoanelor care alcătuiau aparatul administrativ al ambasadelor Renașterii, dar din informațiile care ni s-au transmis, cunoaștem că ele cuprindeau mai mulți secretari, unul dintre ei fiind însărcinat cu cifrarea celor mai importante mesaje⁵.

Tehnicile folosite pentru cifrarea mesajului au fost diverse și se regăsesc în diverse tratate. În Italia, țară ce a jucat un rol important ca transmițător de informații între Europa de Est și cea de Vest, întâlnim lucrările lui Giovan Battista Bellaso, *La cifra del sig. G.B.B nuovamente da lui medesimo ridotta a grandissima brevità et perfettione* (Veneția 1553) și *Il vero modo di scrivere in cifra con facilità, prestezza et securezza, nella quale spiega sei metodi di cifrare, richiamandosi ai metodi già spiegati e aggiungendone nuovi* (1564), Fedel Piccolomini, *Della nuoua inuentione della vera scienza delle cifre breue discorso* (1560), Francesco Sansovino, *Del secretario di m. Francesco Sansouino libri quattro. Ne quali con bell'ordine s'insegna altrui a scriuer lettere messiuie & responsiuie in tutti i generi, come nella tauola contrascritta si comprende. Con gli essempli delle lettere formate et poste a lorluoghi in diuerse materie con le parti segnate. Et con uarie lettere di Principi a piu persone, scritte da diuersi secretarii in piu occasioni, e in diuersi tempi* (Venecia: appresso Francesco Rampazetto, 1564), sau *Trattato delle cifre d'Agostino Amadi* (1588), cunoscut și sub numele de *Codicele Amadi*, al cărui manuscris se află la Arhivele de Stat de la Veneția, în fondul *Inquisitori dello Stato* (prezența manuscrisului în acest fond se datorează faptului că funcția principală a *Inquisitori dello Stato* era de a veghea peste tot ceea ce privea viața Serenssimei care era protejată de secret).

Toți cei care au redactat tratate privind cifrarea mesajelor au făcut referiri la importanța acestei sarcini. Sansovino, de exemplu, menționa că acest tip de comunicare era esențial pentru prinți în timp de război⁶, în timp ce în manuscrisul său, Amadi afirmă că acest tip de scrisori era de ajutor atât în timp de război, cât și în timp de pace „(...) furono utilizzate da principi, imperatori e altri per nascondere i loro importantissimi affari segreti, sia in guerra che in pace”⁷. În plus, Amadi era de părere că, din cauza tipului de informații împărtășite, manuscrisul său ar fi trebuit ținut sub cheie, fără a fi făcut public vreodată: „il seguente metodo è straordinario e molto sicuro. Merita di essere tenuto al chiuso nei luoghi più intimi e segreti di qualsiasi stato e non dovrebbe essere reso pubblico in questo mio libro. Ma poichè ritengo che questo libro sarà tenuto segreto ho deciso di scriverne liberamente”⁸.

⁵ *Ibidem*, p. 8–9.

⁶ Francesco Sansovino, *Del secretario di m. Francesco Sansouino libri quattro. Ne quali con bell'ordine s'insegna altrui a scriuer lettere messiuie & responsiuie in tutti i generi, come nella tauola contrascritta si comprende. Con gli essempli delle lettere formate et poste a lorluoghi in diuerse materie con le parti segnate. Et con uarie lettere di Principi a piu persone, scritte da diuersi secretarii in piu occasioni, e in diuersi tempi*. Venezia: appresso Francesco Rampazetto, 1564, p. 6.

⁷ *Il primo volume delle cifre d'Agostino Amadi*, 1588, Arhivele de Stat de la Veneția, fondul *Inquisitori dello Stato*, busta 1269, f. 5r.

⁸ *Ibidem*, f. 27v.

Așa cum a demonstrat Júlia Benavent, scrisorile cifrate, în ciuda numărului lor mare, nu au constituit până în prezent obiectul de interes al cercetătorilor din cauza faptului că multe dintre ele includeau deja transcrierea, astfel încât cercetătorii nu au avut probleme majore în a beneficia de informațiile oferite de conținutul scrisorilor cifrate⁹. La Arhivele Generale de la Simancas există, bunăoară, tabele cu cifruri generate de monarhie pentru corespondența cu ambasadorii, precum și scrisorile interceptate de la alte regate europene.

În ceea ce privește cifrurile utilizate, acestea puteau fi de trei tipuri: alfabetice, numerice și stenografice. Sau puteau folosi un sistem mixt, din două sau trei posibilități¹⁰.

Codicele Amadi (Plansa 1) ne oferă informații foarte valoroase despre cum se putea obține un mesaj cifrat, o sarcină extrem de complexă, deoarece puteau fi utilizate cifre, litere, semne din diferite alfabetice, numere compuse din note muzicale etc., cu alte cuvinte, existau atâtea modalități de cifrare „câte minți capabile să le inventeze”¹¹. În continuare, vom expune câteva dintre metodele transmise de Amadi pentru cifrarea unei scrisori (Plansa 2):

- cifruri obținute prin manipularea alfabetului: a devine b sau orice altă literă¹² (5v);
- textul este scris omițând vocalele din mijlocul cuvintelor. Toate vocalele apar ordonate la sfârșitul fiecărui cuvânt¹³ (6r):

Ex. „Non staro a discorrere che differentia sia tra la riputatione de competitori...” ----- „nno strao a dscrrioe che dffrntieeia sia tra la rptnuaioe de cmpttroeioi”;

- textul se scrie pe două rânduri, punând prima literă a cuvântului pe primul rând, a doua pe al doilea rând, a treia pe primul și a patra pe al doilea etc.:

Ex. “Bisogna ricordarsi quanto siano piccoli i guadagni de litterati” -----
 “Bsgaicrasiunopcoliudgieitr
 ionrcodrsqatsaioicligaandlte”;

- textul este scris pe două rânduri, prima literă este scrisă pe primul rând, a doua – la sfârșitul primului rând, a treia pe al doilea rând, a patra – la sfârșitul celui de-al doilea rând. Apoi a cincea literă va fi poziționată după prima¹⁴.

⁹ Júlia Benavent, *op.cit.*, p. 11.

¹⁰ *Ibidem*, p. 12.

¹¹ Agostino Amadi, *op.cit.*, f. 7v.

¹² *Ibidem*, f. 5v.

¹³ *Ibidem*, f. 6r.

¹⁴ *Ibidem*, f. 6v.

Scrisorile cifrate se regăsesc în prezent într-o mulțime de fonduri de arhivă. Cele pe care le-am studiat aparțin Arhivelor de Stat de la Veneția. Documentele identificate fac parte în special din fondurile *Consiglio dei Dieci* și *Dispacci degli ambasciatori*, unde scrisorile sunt, fie în întregime criptate, fie cuprind părți cifrate. Ele sunt însoțite în majoritatea cazurilor de transcriere, dar nu întotdeauna (Plansa 3).

În ceea ce privește scrisorile redactate de femei, identificarea lor este adesea complicată din cauza faptului că au fost frecvent retrogradate la marginile ecdocii, ceea ce a provocat în numeroase rânduri o pierdere semnificativă a moștenirii textuale¹⁵. În secolul al XIX-lea, unii intelectuali au subliniat importanța editării textelor din trecut pentru a păstra memoria istorică. În aceste ediții s-au păstrat câteva dintre scrisorile femeilor Casei de Habsburg, dintre care cităm câteva: Charles Weiss, *Papiers d'État du cardinal de Granvelle* (1841–1852) – 9 volume, care reproduc fondurile Bibliotecii Municipale din Besançon; *Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II*, publicată de baronul de Reiffenberg în 1842; Van den Bergh a publicat *Correspondance de Marguerite d'Autriche, gouvernante des Pays-Bas, avec ses amis, sur les affaires des Pays-Bas de 1506–1528, tirée des archives de Lille et publiée par ordre du gouvernement* din 1867 până în 1881; Louis-Prospér Gachard a publicat la Bruxelles *Correspondence de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II* etc.

În ediția lui Weiss, una dintre cele mai relevante, din cele 1573 de scrisori publicate în *Papiers d'État*, 73 au fost semnate de femei: 9 scrisori de către Margareta de Austria; 2 de Luiza de Savoia; 23 de Maria de Ungari; 12 de Cristina a Danemarcei; una de Maria Tudor; 8 de Margareta de Parma; 13 de Maria, regina Scoției; 1 de Ana de Lorena, ducesă de Arschot, și 4 de Nicole de Savigny, iubita lui Francisc I¹⁶. Toate aceste femei au jucat un rol decisiv în politica secolului al XVI-lea, dar o privire atentă asupra documentelor ne arată că, în cazul multora dintre ele, în loc să reproducă scrisoarea în întregime, informația se limitează la un rezumat de câteva rânduri. Dintre scrisorile care au fost publicate (34), multe includ omisiuni, indicate prin puncte suspensive.

Unele dintre scrisorile femeilor Casei de Austria au fost redactate într-un limbaj cifrat, astfel încât să nu poată fi citite de altcineva în afară de destinatar. Este cazul scrisorii trimise de Maria a Ungariei lui Carol V la 15 mai 1546¹⁷.

Utilizarea limbajului cifrat este foarte importantă și ne permite să observăm modul în care femeile Casei de Austria au abordat subiecte delicate și secrete în scrisorile lor. În ciuda acestui fapt, Weiss nu indică dacă scrisorile sunt cifrate, oferindu-i cititorului doar conținutul decriptat. În acest fel, se pierde informații valoroase, iar cititorul poate afla dacă scrisoarea este cifrată doar consultând direct originalul¹⁸.

¹⁵ Eva Pich Ponce, *Las cartas olvidadas de las mujeres de la Casa de Austria*, în Yolanda Romano Martín, Sara Velázquez García (coord.), *Las inéditas voces femeninas más allá del silencio*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2008, p. 209.

¹⁶ *Ibidem*, p. 212.

¹⁷ *Ibidem*, p. 214.

¹⁸ *Ibidem*.

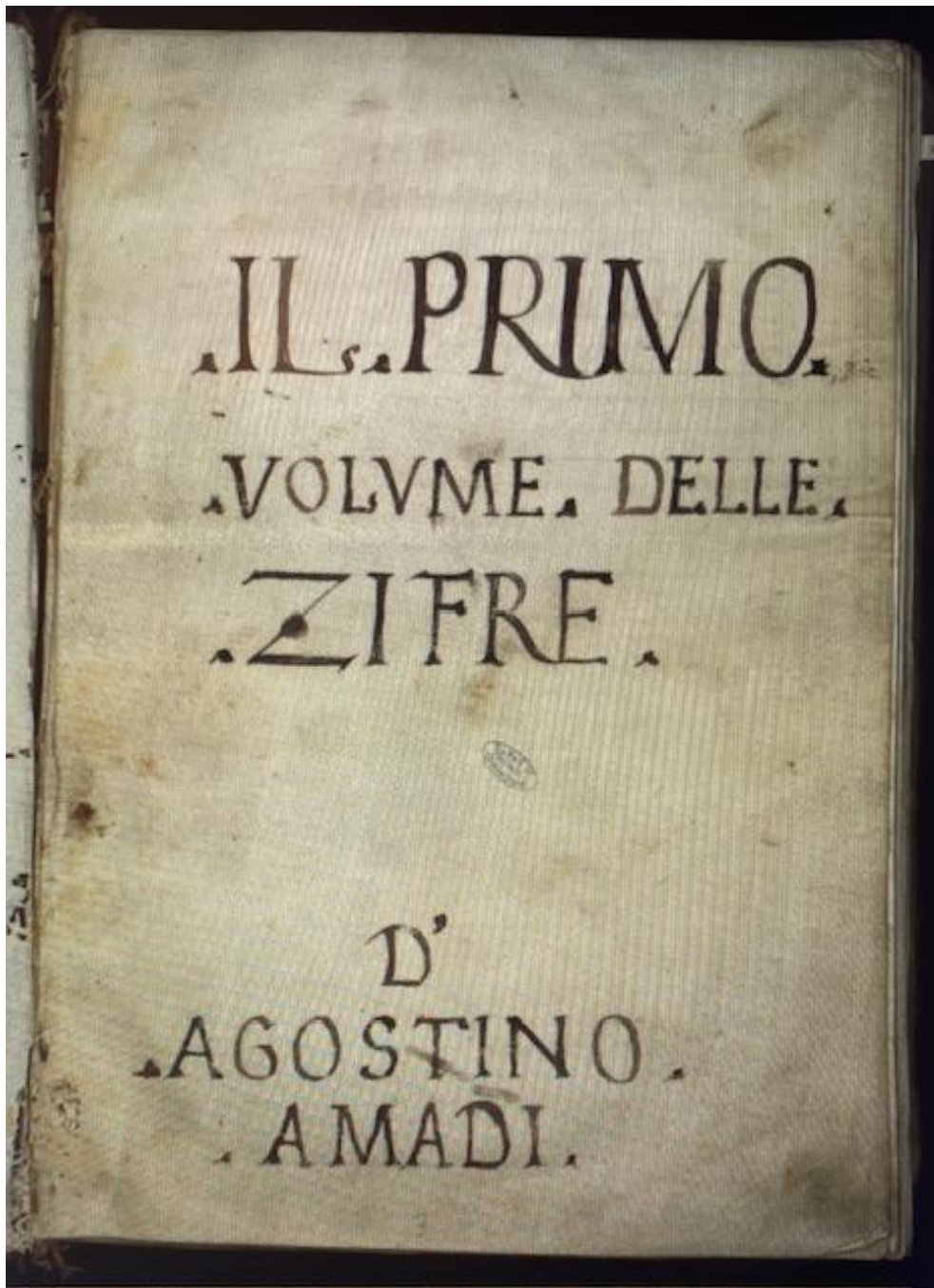
În ultimii ani, după cum afirmă Eva Pich, a existat o conștientizare a importanței recuperării corespondenței femeilor din Casa Austriei și a studierii lor amănunțite. În 2009, Laetitia Gorter-van Royen și Jean-Paul Hoyois au publicat lucrarea *Correspondance de Marie de Hongrie avec Charles Quint et Nicolas de Granvelle: 1532 et années antérieures*. Această lucrare reproduce o serie de scrisori ale Mariei de Ungaria (până în anul 1532) care se află în principal în arhivele vieneze¹⁹.

În concluzie, cercetarea scrisorilor redactate de femeile puternice ale Casei de Austria este o temă necesară pentru a înțelege importanța pe care au avut-o în istorie, având un rol mult mai relevant în epoca în care au trăit decât cel ce le va fi rezervat de ulterioara critică istoriografică.

Bibliografie

- Amadi, Agostino, *Il primo volume delle zifre d'Agostino Amadi*, 1588, Arhivele de Stat de la Veneția, fondul Inquisitori dello Stato, busta 1269.
- Arhivele de Stat Venețiene, CX, parti secrete, f. 43, parte del 15 novembre 1649 e allegati.
- Benavent, Júlia, *El uso del lenguaje cifrado en el siglo XVI*, în Vicente González Martín, José Manuel Azcona Pastor (coord.), *Italia y España: una historia convergente*, Madrid, Sílex, 2022, p. 159–172.
- Botero, Giovanni, *Della ragion di Stato*, In Venetia appresso I. Gioliti, 1589.
- Pich Ponce, Eva, *Las cartas olvidadas de las mujeres de la Casa de Austria*, în Yolanda Romano Martín, Sara Velázquez García (coord.), *Las inéditas voces femeninas más allá del silencio*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2008, p. 207–218.
- Sansovino, Francesco, *Del secretario di m. Francesco Sansouino libri quattro. Ne quali con bell'ordine s'insegna altrui a scriuer lettere messiuue & responsiuue in tutti i generi, come nella tauola contrascritta si comprende. Con gli essempli delle lettere formate et poste a lorluoghi in diuerse materie con le parti segnate. Et con uarie lettere di Principi a piu persone, scritte da diuersi secretarii in piu occasioni, e in diuersi tempi. Venezia: appresso Francesco Rampazetto, 1564.*

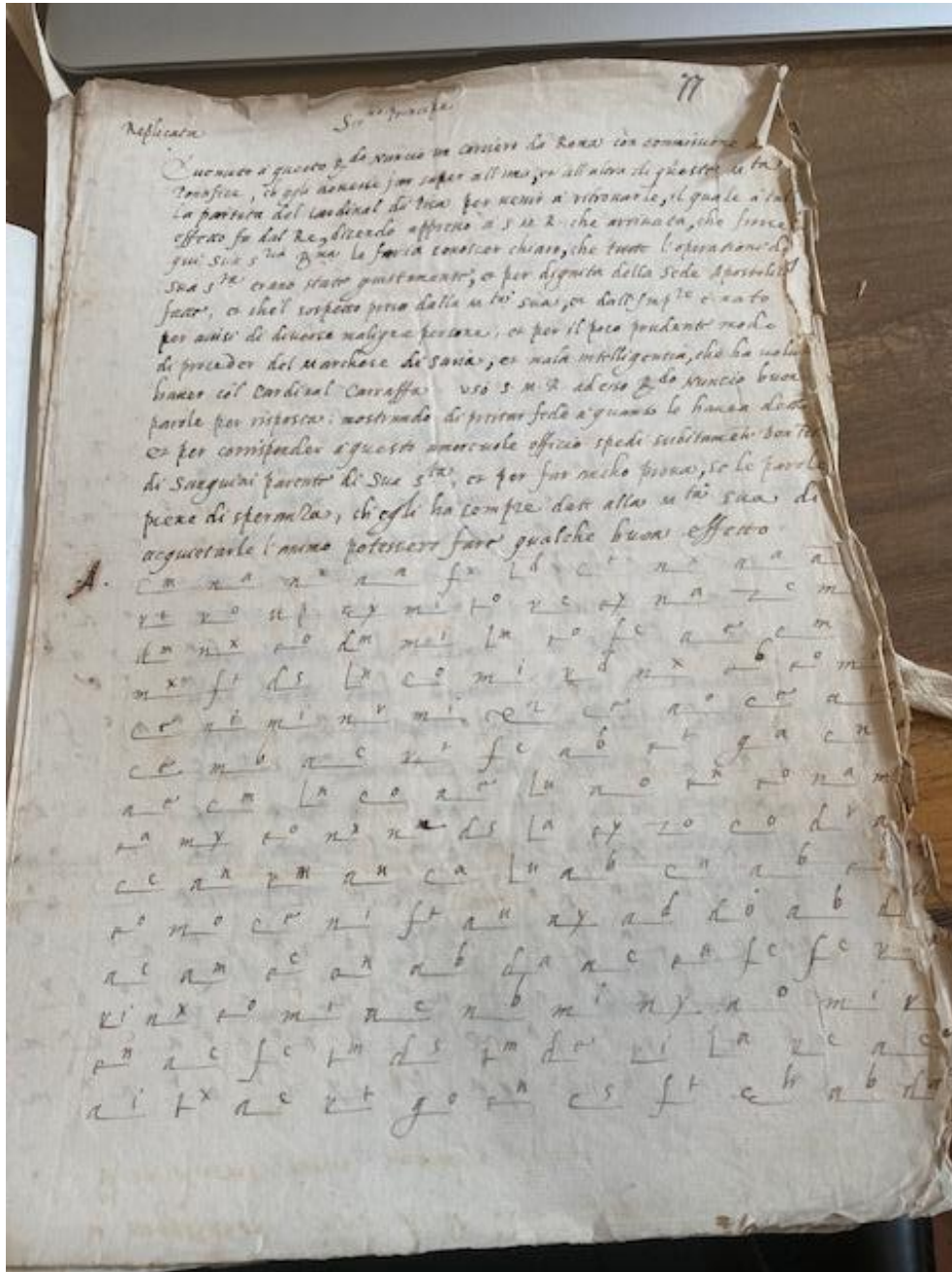
¹⁹ *Ibidem*, p. 216.

Planșa 1. Coperta tratatului despre cifrarea scrisorilor al lui Agostino Amadi
Sursa: Arhivele de Stat de la Veneția.

Planşa 2. Reproducere a filei 23v din *Trattato delle cifre*
 Sursa: Arhivele de Stat de la Veneția.

Planșa 3. Model de scrisoare semi-cifrată din fondul *Dispacci degli ambasciatori*
 Sursa: Arhivele de Stat de la Veneția

